ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴՈՒՐԺՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԴԻ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ[1]

Արեստակես Սիմավորյան *
Վահրամ Հովյան **

Կրոնական անհանդուրժողականությունն անգամ արդի հասարակություններում է եղել եղբայրասպան պատերազմների ու աղետների պատճառ: Այլոց կրոնի և կրոնական արժեքների նկատմամբ մերժողականությունն ու անհանդուրժողականությունը հանգեցրել են արյունալի պատերազմների, պետությունների ու ազգերի պառակտման:

Կրոնական անհանդուրժողականությունը լուրջ ռեսուրս է նաև հակառակորդ պետությունների ձեռքում՝ այդ երկրներն ու հասարակությունները պառակտելու տեսանկյունից: Այդ նկատառումներով են իրականացվել և իրականացվում զանազան միսիոներական առաքելությունները, որոնք, բացի կրոնականից (սեփական կրոնի և արժեքների քարոզչություն և տարածում), հետապնդում են նաև քողարկված քաղաքական նպատակներ: Որպես օրինակ կարող ենք բերել Մերձավոր Արևելքում (Իրան, Թուրքիա և այլն) ներկայումս լան թափով ծավալվող բողոքական միսիոներությունը: Խոսելով Իրանում ծավալվող արևմտյան միսիոներական գործունեություն մասին՝ Ս.Կրիվոշեևը նշում է. «...ցանցային պատերազմում կարևոր գործոններից մեկը, որի միջոցով ակնհայտ կամ միջնորդավորված կարելի է ազդել ցանկացած երկրում սոցիալական և քաղաքական իրավիճակի վրա, կրոնական գործոնն է, և վատն է այն ստրատեգը, ով չի խաղարկում կրոնական խաղաթուղթը»[2]: Հասարակությունները «ներսից պայթեցնելուն» են ուղղված նաև արտաքին աշխարհից զանազան աղանդավորական շարժումների ներմուծումը և տարածումն արդի հասարակություններում, որից զերծ չեն մնացել նաև հետխորհրդային երկրները, այդ թվում՝ Հայաստանը:

---

[1] Զեկուցում՝ կարդացված «Համատեղ պատմության ոչհակամարտային ընթերցումը բարիդրացիության հիմքն է» միջազգային գիտաժողովում, Մոսկվա, 22.10.2010.

* «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի ավագ փորձագետ:

** «Նորավանք» ԳԿՀ Հայագիտական կենտրոնի փորձագետ:

[2] *Кривошеев С.,* Ползучая евангелизация Ирана, http://evrazia.org/article/1101

Այս ամենը ենթադրում է, որ կրոնական հանդուրժողականության խնդիրը կարևոր նշանակություն ունի մերօրյա հասարակությունների անվտանգության ապահովման համար: Կրոնական հանդուրժողականությունն է հիմք հանդիսանում հասարակությունների ներքին կայունությունն ու ինտեգրումն ապահովելու, ցնցումներից զերծ պահելու, ազգերի ու պետությունների պառակտումը կանխելու և, վերջապես, արտաքին կրոնական ներգործության (միսիոներություն, աղանդավորական շարժումների ներմուծում և տարածում) քաղաքական նպատակները չեզոքացնելու համար: Կրոնական հանդուրժողականության բացակայության պայմաններում է, որ հասարակության կրոնադավանանքային բազմազանությունը խայծ է հանդիսանում նրանց ներսից պառակտելու և ջլատելու, արյունալի պատերազմների սանձազերծման համար:

Կրոնական հանդուրժողականության էությունը

Կրոնական հանդուրժողականությունը, պարզ մատուցմամբ, «...մեկ կրոնադավանանքային ընդհանրության հետևորդների կողմից հանդուրժողական վերաբերմունքն է այլ կրոնադավանանքային ընդհանրությունների հետևորդների նկատմամբ: Յուրաքանչյուրը հետևում է իր կրոնական համոզմունքներին և ճանաչում է այլոց նույնատիպ իրավունքը»[3]: Այնուամենայնիվ, կրոնական հանդուրժողականությունը մեկնաբանվում է որպես բազմասպեկտ և բազմաբովանդակ երևույթ: Չխորանալով տարբեր մեկնաբանությունների և ընկալումների մեջ՝ նշենք, որ դրանք կարելի է բաժանել երկու հիմնական մասի՝ դրական և բացասական:

- *Դրական* ընկալմամբ կրոնական հանդուրժողականությունը ենթադրում է այլոց կրոնադավանաբանական արժեքների ու գաղափարների ճանաչում, ընդունում և հարգանք դրանց նկատմամբ:
- *Բացասական* ընկալմամբ կրոնական հանդուրժողականությունը ենթադրում է անտարբերություն այլոց կրոնադավանաբանական հայացքների ու արժեհամակարգի նկատմամբ, ինչի արդյունքում ապահովվում է կրոնական հողի վրա թշնամանքի ու բախումների բացակայությունը:

Երկու դեպքում էլ, անկախ նրանից՝ կրոնական հանդուրժողականությունը հիմնված է այլոց նկատմամբ հարգանքի, թե անտարբերության վրա, այն ապահովում է հասարակական կայունությունը և տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի համակեցությունը: Այնուամենայնիվ, կրոնական հանդուրժողականության երկու տեսակներից նախընտրելի է առաջինը՝ այլոց կրոնա-

[3] *Абуов А.П.,* Межконфессиональный диалог как основа социального согласия, http://www.embkaztm.org/article/142

դավանաբանական արժեքների ընկալումը և հարգանքը դրանց նկատմամբ, քանի որ անտարբերությունը վաղ թե ուշ կրկին կարող է հանգեցնել անհանդուրժողականության: Պատահական չէ, որ Գ.Շլիմովան, խոսելով Ղազախստանում՝ էթնիկ և կրոնական բազմազանությամբ աչքի ընկնող երկրում հասարակական համերաշխության ապահովման մասին, կարևորում է լուսավորչական աշխատանքի դերը, որը պետք է նպատակաուղղված լինի տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի փոխադարձ ճանաչողության մակարդակի բարձրացմանը[4]: Իսկապես, հաճախ անհանդուրժողականության պատճառ է դառնում չիմացությունը: Ծանոթ չլինելով այլոց արժեքներին ու գաղափարներին՝ անձը կարող է քամահրանքով վերաբերվել դրանց, ինչը կարող է հանգեցնել անտարբերության: Մինչդեռ այլոց արժեքներին ու հայացքներին ծանոթ լինելը զգալի դրական տրամադրվածություն է ստեղծում դրանց նկատմամբ:

Կրոնական հանդուրժողականության դրսևորումները

Կրոնական հանդուրժողականությունը մի քանի մակարդակ ունի՝ կապված այն օբյեկտի (մարդկային ընդհանրության) հետ, որի նկատմամբ դրսևորվում է այն: Ըստ այդմ՝ կրոնական հանդուրժողականությունը լինում է.

1. հանդուրժողականություն այլակրոնների նկատմամբ (քրիստոնյա-մուսուլման, մուսուլման-բուդդայական, քրիստոնյա-բուդդայական և այլն),
2. հանդուրժողականություն այլադավանների նկատմամբ (կաթոլիկ-բողոքական, բողոքական-ուղղափառ և այլն՝ քրիստոնեության մեջ, սուննի-շիա՝ իսլամի մեջ և այլն),
3. հանդուրժողականություն աղանդավորական շարժումների նկատմամբ (ինչպես նաև աղանդավորական շարժումների հանդուրժողականություն միմյանց նկատմամբ),
4. հանդուրժողականություն Աստծուն հավատացողների և չհավատացողների միջև (հավատացյալ-աթեիստ):

Հանդուրժողականության ապահովման մեխանիզմները

Պայմանավորված կրոնական հանդուրժողականության ընկալման դրական և բացասական մոտեցումներով՝ հանդուրժողականության ապահովման մեխանիզմները նույնպես կարելի է բաժանել երկու խմբի.

- բացասական մեխանիզմներ, որոնք ենթադրում են անտարբերություն այլոց կրոնադավանանքային գաղափարների և արժեհամակարգի նկատմամբ,

[4] *Г.Е.Шлымова,* Религиозная толерантность как фактор интеграции современного общества, http://www.embkaztm.org/article/140

- դրական մեխանիզմներ, որոնք ենթադրում են այլոց կրոնադավանանքային գաղափարների ու արժեհամակարգի ճանաչում, ընդունում և հարգանք դրանց նկատմամբ:

Բացասական մեխանիզմներից առանձնացվում են հիմնականում երկուսը՝ աթեիզմը և աշխարհիկությունը:

1. Աթեիզմը, թեև ենթադրում է անհանդուրժողականություն բոլոր կրոնական ուղղությունների ու դավանանքների նկատմամբ[5], սակայն միաժամանակ ենթադրում է տարբեր կրոնների ու դավանանքների պատկանող խմբերի ու անձանց միջև փոխադարձ հանդուրժողականություն, ինչը հիմնված է ընդհանրապես կրոնի մերժման սկզբունքի վրա: 2001թ. Ռուսաստանում իրականացված սոցիոլոգիական հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ, թեև փոքր առավելությամբ, այնուամենայնիվ, Աստծուն չհավատացողներն ավելի հանդուրժողական են տրամադրված այլադավանների հանդեպ և շփումների առումով ավելի բաց են նրանց նկատմամբ, քան հավատացողները[6]:

Աթեիզմի պայմաններում կրոնական հանդուրժողականության վերելքը երևում է նաև հայ իրականության օրինակով: Մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը հսկայական հոգեբանական անջրպետ կար Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդների և հայ կաթոլիկների միջև: Նրանք մեկուսացած էին միմյանցից, և շփումները խիստ սահմանափակ էին: Տիրում էր փոխադարձ անհանդուրժողականության մթնոլորտ: Խորհրդային տարիներին, սակայն, այդ հոգեբանական անջրպետը գրեթե լիովին վերացավ, և հայ առաքելականի ու հայ կաթոլիկի միջև հաստատվեցին նորմալ՝ դավանանքային տարբերություններով չկաշկանդված հարաբերություններ: Այս գործում, թերևս, էական էր խորհրդային շրջանում պետական մակարդակով իրականացվող աթեիզմի քաղաքականության դերը, որը ջնջեց հոգեբանական անջրպետը Հայության դավանանքային այդ երկու շերտերի միջև:

Այսպիսով, բոլոր բացասական գծերով հանդերձ՝ խորհրդային շրջանում տիրող աթեիզմի մթնոլորտն ունեցավ այդ դրական նշանակությունը Հայության ազգային համախմբման տեսանկյունից՝ ջնջելով հոգեբանական անջրպետը հայ առաքելականների և հայ կաթոլիկների փոխադարձ ընկալումներում: Չի բացառվում, որ առհասարակ խորհրդային ժամանակաշրջանում պետական մակարդակով որդեգրված աթեիզմի քաղաքականությունն ուներ հստակ քաղաքական նպատակ: Այն միտված էր ջնջելու կրոնադավանանքային

[5] Այս առումով ծանր է իրավիճակը հատկապես պետական մակարդակով վարվող աթեիզմի քաղաքականության պարագայում: Լավագույն օրինակը ԽՍՀՄ-ն էր:

[6] Տե՛ս *Мчедлов А.П.,* Религиозная толерантность, http://www.nravstvennost.info/library/news_detail.php?ID=2070

տարբերություններով պայմանավորված հոգեբանական անջրպետը խորիրդային հետերոգեն (բազմէթնիկ, բազմակրոն, բազմամշակույթ) հասարակության տարբեր կրոնադավանանքային շերտերի միջև:

2. Աշխարհիկության՝ որպես կրոնական հանդուրժողականության մակարդակի բարձրացմանը նպաստող գործոնի դերն ակնհայտ արտահայտություն է ստանում ժամանակակից արևմտյան հասարակություններում: Դրանցում անհամեմատ քիչ են կրոնական տարբերությունների հողի վրա տեղի ունեցող բախումներն ու թշնամանքը: Դա ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված է ոչ միայն ժողովրդավարական մշակույթով, այլև աշխարհիկության մթնոլորտով, որը երկրորդական պլան է մղել կրոնադավանաբանական խնդիրները՝ առաջնային նշանակություն տալով աշխարհիկ կարգի հարաբերություններին ու գործունեության ոլորտներին: Այդ համատեքստում էլ տարբեր կրոնադավանաբանական հայացքներ ունեցող ու արժեքներ դավանող մարդկանց միջև ջնջվել են երբեմնի հոգեբանական անջրպետները: Պետության հստակ տարանջատումը եկեղեցուց, փոխադարձաբար միմյանց գործերին չմիջամտելը, քաղաքացիական հասարակության կայացումը, ընդհանուր խնդիրների լուծմանը նպատակաուղղված միասնական ջանքերն աշխարհիկ հասարակություններում երկրորդական պլան են մղել անհատների և մարդկանց խմբերի միջև կրոնադավանանքային տարբերությունները:

Դրական մեխանիզմները նպատակաուղղված են հասարակությունների ներսում կրոնական հանդուրժողականության սերմանմանն ու ապահովմանը՝ կրոնադավանանքային տարբեր խմբերի միջև փոխադարձ ճանաչման, միմյանց արժեհամակարգի ընկալման և հարգանքի միջոցով: Այդ համատեքստում կարևոր նշանակություն ունի հասարակական գիտակցություն և մշակույթ ձևավորող կառույցների (դպրոց, ԶԼՄ և այլն) կողմից տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի միջև ընդհանրությունների շեշտադրումը՝ չնայած կրոնադավանանքային տարբերություններին, ինչը հիմք է հանդիսանում ոչ միայն կրոնական հանդուրժողականության, այլև հասարակական համերաշխության և համախմբման համար: Ընդհանրությունների ընդգծումը կարող է տեղի ունենալ կրոնական, ազգային և պետական-քաղաքացիական հարթությունների վրա:

1. Կրոնական հարթության վրա ընդհանրությունների շեշտադրումը ենթադրում է մի քանի տեսանկյուն: Կարևոր է ընդգծել, որ՝

- բոլոր կրոններն էլ (քրիստոնեություն, իսլամ, բուդդայականություն և այլն) ունեն գաղափարական-արժեհամակարգային ընդհանրություններ: Ինչ վերաբերում է տարբերություններին, ապա դրանք լավ նախադրյալ են կրոնների փոխլրացման համար: Հետևաբար, կրոնների տարբերությունը լուրջ նախադրյալ է ստեղծում գաղափարա-արժեհամակարգային

իմաստով հասարակության տարբեր կրոնադավանանքային խմբերի փոխլրացման և հարստացման համար: Ի վերջո, տարբերությունները պարտադիր կերպով չեն ենթադրում անհամատեղելիություն: Տարբերությունն ու անհամատեղելիությունը միանգամայն տարբեր երևույթներ ու հասկացություններ են: Իսկ տարբեր կրոններն ու դավանանքները լիովին կարող են համատեղելի լինել, խաղաղ ու արդյունավետ գոյակցել,

- կրոնական հանդուրժողականության գաղափարներ առկա են նաև հենց կրոնների ու դավանանքների վարդապետություններում կամ գաղափարախոսության մեջ: Թեև յուրաքանչյուր կրոն իրեն է վերապահում ճշմարտացիության մենաշնորհը, սակայն պարունակում է նաև այլոց հանդեպ հանդուրժողականության, այլոց գաղափարական և արժեքային համակարգի նկատմամբ հարգանքի տարրեր: Այս առումով, թեև «ցանկացած կրոնական ավանդույթ հավակնում է սեփական եզակիությանն ու գերազանցությանը (կամ ծայրահեղ դեպքում ենթադրում է դրանք)»[7], սակայն «հանդուրժողականության ներուժ պարունակվում է մարդկության բոլոր նշանավոր կրոնական համակարգերում»[8],
- միևնույն կրոնի շրջանակներում տարբեր դավանանքների միջև ընդհանրությունը հենց նույն կրոնի կամ հավատի մեջ է: Այս հարցում լավագույն օրինակը Սիրիայի հայ համայնքն է, որի դավանանքային երեք շերտերն էլ (հայ առաքելականներ, հայ կաթոլիկներ և հայ ավետարանականներ) սերտորեն ինտեգրված են միմյանց հետ և կազմում են մեկ միասնական կուռ ամբողջություն՝ սիրիահայ համայնքը: Կրոնական հանդուրժողականության վրա խարսխված ինտեգրումն ու համերաշխությունն այնքան են խորացել, որ, օրինակ, Սիրիայի հայ ավետարանական եկեղեցիներ այցելում են նաև առաքելական հայերը: Եվ, ըստ Սիրիայի հայ ավետարանական համայնքի հոգևոր առաջնորդների՝ գլխավորը քրիստոնեական հավատքն է, դավանանքը (դավանանքային տարբերությունները) երկրորդական նշանակություն ունեն: «Կարևորը հայ քրիստոնյա լինելն է: ...Վերջում, երբ Աստծու մոտ զնանք, չի հարցնելու՝ ավետարանակա՞ն ես, թե՞ առաքելական»,- նշում է Դամասկոսի Հայ Ավետարանական եկեղեցու հոգևոր հովիվ, պատվելի Տաթև Պասմաճյանը[9]:

---

[7] *Джеймс Э. Вуд,* Право человека на свободу религий в международной перспективе // Диа-Логос. Религия и общество, М., Истина и жизнь, 1997, с. 12.

[8] *Л.И. Сосковец,* Религиозная толерантность и свобода совести: история и теория вопроса // Известия Томского политехнического университета, 2004, т. 307, № 2, с. 177.

[9] Հարցազրույց Հայ Ավետարանական եկեղեցու Դամասկոսի հովիվ, պատվելի Տաթև Պասմաճյանի հետ, *Արարի Փաշայան,* Դամասկոսի հայ համայնքը. ներկան և հեռանկարը, «Նորավանք» ԳԿՀ տեղեկագիր, 2008թ., թիվ 23, էջ 33, 34:

2. Ազգային հարթության վրա տարբեր կրոնադավանանքային շերտերում ընդհանրությունների շեշտադրումն ուշադրությունը կենտրոնացնում է նրանց էթնիկ, այլ ոչ թե կրոնադավանանքային պատկանելության վրա: Այս դեպքում շեշտվում է, որ «...դավանությունների բազմատեսակությունը չի ոչնչացնում ազգային միությունը: Միությունը պետք է որոնել այդ մասերի ներդաշնակության մեջ, որի հիմնական մոտիվը պետք է լինի ազգայնությունն իր բարձր նշանակությամբ»[10]: Այս մոտեցմամբ ընդունվում է, որ միևնույն ազգի ներկայացուցիչները՝ քրիստոնյա թե մուսուլման, ուղղափառ, կաթոլիկ թե բողոքական, հավատացյալ թե աթեիստ, չեն դադարում միևնույն ժողովրդի զավակները լինել: Այսպիսով, ազգային ընդհանրության շեշտադրմամբ՝ տարբեր կրոնադավանանքային շերտերում ամրապնդվում է միևնույն էթնիկ ընդհանրությանը պատկանելու գիտակցությունը, որը լուրջ հիմք է կրոնական հանդուրժողականության և ազգային-հասարակական համախմբման ու համերաշխության համար:

3. Պետական-քաղաքացիական հարթության մեջ տարբեր կրոնադավանանքային խմբերում ընդհանրությունների շեշտադրումն առաջնային պլան է մղվում այն դեպքերում, երբ այդ խմբերը միաժամանակ պատկանում են նաև տարբեր ազգությունների: Այսինքն՝ այս դեպքում էթնիկ հարթության վրա ընդհանրությունների շեշտադրումը չի գործում: Դրա փոխարեն առաջնային պլան է մղվում միևնույն պետության քաղաքացիները լինելու և միևնույն հասարակության անդամները լինելու շեշտադրումը: Կրոնադավանանքային տարբեր խմբերում ներարկվում է միևնույն խնդիրների ու մարտահրավերների (սոցիալական, տնտեսական, բնապահպանական, քաղաքական և այլն) առաջ կանգնած լինելու, ընդհանուր շահեր ու պահանջմունքներ և, հետևաբար, ընդհանուր անելիք ունենալու գաղափարը, ինչը պակաս կարևոր նախադրյալ չէ հասարակական համերաշխության ապահովման և կրոնադավանանքային հիմքով հասարակական պառակտումների ու աղետների կանխարգելման համար:

[10] *Րաֆֆի,* Ի՞նչ կապ կա մեր և Տաճկաստանի հայերի մեջ, http://www.eanc.net/EANC/library/Fiction/Original/Raffi/Essays_9.htm?page=31&interface_language=en

View publication stats